

Nici eroi, nici trădători

Scriitorii moldoveni și puterea sovietică în epoca stalinistă

Petru NEGURĂ, născut în 1974 la Chișinău, este lector la Universitatea Pedagogică de Stat din Moldova (Chișinău). A studiat la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași (1991-1996). A fost elev al Școlii Doctorale Francofone în Științe Sociale (EDSS), București (1999-2000). Și-a obținut doctoratul în sociologie la École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris (2007). A fost bursier al Colegiului Noua Europă (București), al Fundației „Gerda Henkel” (Germania) și al Academic Fellowship Program (New York/ Budapesta). Din 2010, P. Negură este lector invitat și membru al consiliului academic al Școlii Doctorale Francofone în Științe Sociale de la București (EDSS, Universitatea din București). A fost cercetător invitat la Centrul Franco-German „Marc Bloch”, Berlin (vara 2009), EHESS, Paris (aprilie 2013), Universitatea din California, Berkeley (noiembrie 2012), Zweigstelle Leipzig der Sudosteuropa-Gesellschaft, Leipzig (octombrie 2013). Din septembrie 2014, este cercetător invitat la UC Berkeley ca bursier Fulbright. Între 2010 și 2013, P. Negură a fost coordonator al programului Academic Fellowship Program (Open Society Foundations) în R. Moldova. Din 2011, P. Negură este președinte al Forumului de Studii Interdisciplinare „PLURAL”, Chișinău. Din 2013 este coeditor al portalului de atitudine și analiză socială www.platzforma.md. Este autor al cărții *Ni héros, ni traîtres. Les écrivains moldaves face au pouvoir soviétique sous Staline*, L'Harmattan, Paris, 2009, și coeditor (împreună cu Diana Dumitru, Andrei Cușco și Igor Cașu) al volumului *Al Doilea Război Mondial. Memorie și Istorie în Estul și Vestul Europei*, Chișinău, Cartier, 2013. A publicat mai multe articole de sociologie și istorie socială (a culturii și a învățământului în Basarabia, Transnistria, URSS, România în sec. 20) în reviste românești și internaționale de specialitate și numeroase articole de analiză și atitudine în presa electronică (a se vedea o parte dintre ele pe: <http://petrunegura.blogspot.com/>).

Gabriela-Lucia ȘICLOVAN (12 decembrie 1960 – 23 noiembrie 2012), profesoară de istorie, istorie a culturii, istorie a artei, istorie a religiilor și istorie a Franței. Autoare a unor lucrări cu caracter științific (*Elemente de filosofie politică în gândirea creștină a Evului Mediu apusean*); numeroase traduceri din istorici francezi contemporani.

Petru NEGURĂ

Nici eroi, nici trădători

Scriitorii moldoveni
și puterea sovietică
în epoca stalinistă

Traducere din franceză de Gabriela ȘICLOVAN

CARTIER
i s t o r i c

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 022 24 05 87; tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.

Tel./fax: 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

Cartier & Roman LLC, Fort Lauderdale, SUA. E-mail: usa@cartier.md

Suport juridic: Casa de Avocatură EuroLegal

www.cartier.md

Cărțile CARTIER pot fi procurate în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.

Cartier eBooks pot fi procurate pe iBookstore, elefant.ro și pe www.cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău.

Tel./fax: 022 21 42 03. E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău.

Tel./fax: 022 24 10 00. E-mail: librariadinhol@cartier.md

Comenzi CARTEA PRIN POȘTĂ

CODEX 2000, Str. Toamnei, nr. 24, sectorul 2, 020712, București, România

Tel./fax: (021) 210.80.51

E-mail: romania@cartier.md

www.cartier.md

Taxele poștale sunt suportate de editură. Plata se face prin ramburs, la primirea coletului.

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Virgil Păslariuc

Editor: Gheorghe Erizanu

Lector: Valentin Guțu

Coperta seriei: Vitalie Coroban

Coperta: Vitalie Coroban

Credit fotografic: Muzeul Național al Literaturii Române „M. Kogălniceanu”

Design/tehnoredactare: Mircea Cojocaru

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Bons Offices

Petru Negură

NI HÉROS, NI TRAITRES. LES ÉCRIVAINS MOLDAVES FACE AU POUVOIR SOVIÉTIQUE SOUS STALINE

© 2009, L' Harmattan, 5-7 rue de l' Ecole Polytechnique, 75005 Paris, France

Petru Negură

NICI EROI, NICI TRĂDĂTORI

Ediția I, august 2014

© 2014, Editura Cartier pentru prezenta ediție. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Nici eroi, nici trădători : Scriitorii moldoveni și puterea sovietică în epoca stalinistă / Petru Negură;

trad. din fr. de Gabriela Șiclovan. – Chișinău : Cartier, 2014 (Tipogr. „Bons Offices”). – 444 p. –

(Colecția „Cartier istoric” / coord. de Virgil Păslariuc, ISBN 978-9975-79-902-7).Tit. orig.: Les écrivains

moldaves face au puovair sovietique sous Staline. – Bibliogr.: p. 399. –

ISBN 978-9975-79-903-4.

821.135.1(478).09

N 43

*Profesoarelor mele,
Anne-Marie Thiesse,
Rose-Marie Lagrave,
Catherine Durandin*

*Părinților mei,
Ion și Margareta Negură,
în semn de profundă recunoștință
lui S., cu grațitudine*

Cuprins

Prefață	13
Introducere	17
<i>O abordare inovatoare</i>	18
<i>Ipoteze teoretice și modele de analiză</i>	21
<i>Principalele întrebări și răspunsuri anticipate</i>	27
Capitolul I. Literatura română din Basarabia: între integrare națională și căutarea unei identități regionale	29
<i>Centrele provinciale ale culturii naționale</i>	29
1. Două generații în slujba înnoirii provinciei	36
<i>Tinerii provinciali</i>	37
<i>Generația sacrificată</i>	42
<i>Două generații în căutarea unei tradiții</i>	45
<i>Misiuni etice, angajamente estetice</i>	48
2. Tânăra generație și vechea generație: trasee intersectate	53
3. De la revista <i>Viața Basarabiei</i> la Societatea Scriitorilor Basarabeni: instituționalizarea literaturii basarabene	60
<i>Transnistria sovietică în viziunea scriitorilor basarabeni</i>	66
Capitolul II. Instituția scriitorilor din RASSM: o întreprindere „național-culturală”	71
1. Edificarea națională și culturală în RASSM: premisele unui „naționalism” eșuat	71
<i>„Construcție națională” și „revoluție culturală”</i>	72
<i>Reforme și contrareforme lingvistice</i>	77
<i>Edificarea național-culturală în RASSM sau mănăstirea meșterului Manole</i>	84

2. Formarea instituției literare și a publicului ei.....	86
<i>Scriitorii și puterea: un interes reciproc.....</i>	<i>88</i>
<i>Nașterea literaturii moldovenești.....</i>	<i>89</i>
<i>Tare și atuuri ale originii basarabene.....</i>	<i>92</i>
<i>De la identificare la instituționalizare</i>	<i>94</i>
<i>Prima diviziune internă.....</i>	<i>95</i>
<i>De la autoeducare la formare continuă</i>	<i>96</i>
<i>Formarea echipei de schimb.....</i>	<i>100</i>
<i>O profesionalizare echivocă</i>	<i>103</i>
3. Literatura moldovenească și publicul ei.....	105
<i>Scriitorii și colhoznicii: o întâlnire ratată</i>	<i>106</i>
<i>Publicul-țintă și publicul real</i>	<i>107</i>
<i>Propagarea literaturii de masă.....</i>	<i>110</i>
4. Scriitorii moldoveni în căutarea unui patrimoniu.....	112
<i>Evoluția tradiției literare.....</i>	<i>113</i>
<i>Clasici prin contrabandă</i>	<i>115</i>
<i>Folclorul: un patrimoniu literar de substituție.....</i>	<i>116</i>
<i>Literaturile popoarelor slave ca moștenire</i>	<i>118</i>
5. De la „formarea cadrelor” la „marile epurări”	120
<i>Epurarea pe etape.....</i>	<i>122</i>
<i>Scriitorii imigranți</i>	<i>125</i>
<i>Războiul civil al scriitorilor</i>	<i>128</i>
<i>Victoria limbajului monologic.....</i>	<i>132</i>
Capitolul III. Scriitorii moldoveni, de la o „eliberare”	
la alta (1940-1945).....	135
1. Premisele angajării politice a scriitorilor basarabeni	135
<i>Regionaliștii</i>	<i>137</i>
<i>Evreii</i>	<i>139</i>
<i>„Ilegaliștii”</i>	<i>142</i>
2. Forme de încadrare a scriitorilor basarabeni	
după 28 iunie 1940	143
<i>Reeducare și autoeducare.....</i>	<i>144</i>
<i>Integrarea</i>	<i>145</i>

<i>Emulația</i>	147
<i>Eliminarea</i>	148
<i>Noii lideri transnistreni</i>	149
3. Conflictul dintre cele două moșteniri	151
<i>Șocul lingvistic</i>	151
<i>Patrimoniul literar în dizgrație</i>	154
4. Marele Război pentru Apărarea Patriei: armistițiu și încercare pentru scriitori	157
<i>Mobilizare și evacuare</i>	160
<i>Revenirea sub egida Uniunii Scriitorilor</i>	163
<i>O literatură înregimentată</i>	165
<i>Războiul: o perioadă de formare pentru scriitorii moldoveni și pentru publicul lor</i>	167
<i>Războiul, un capital simbolic</i>	170
<i>Întoarcerea veteranilor la pace și la o nouă luptă</i>	171
Capitolul IV. Scriitorii moldoveni: de la „al doilea stalinism” la „destalinizare”	173
<i>Mobilizarea scriitorilor pe timp de pace</i>	173
<i>Structura socială a Uniunii Scriitorilor Moldoveni (1945-1958)</i>	174
1. Uniunea Scriitorilor Moldoveni în perioada jdanovismului	179
<i>Jdanovismul: dinspre epicentru către periferie</i>	182
<i>Scriitorii, între controlul partidului și supravegherea reciprocă</i>	185
<i>Dinamica raporturilor de putere din cadrul USM în perioada jdanovistă</i>	187
<i>„Transfugii”: Bogdan Istru și Leonid Corneanu</i>	196
<i>Jdanovismul: o campanie antisemită?</i>	201
<i>Sociabilități frustrate și forme de anomie</i>	205
<i>Pentru o literatură morală</i>	207
<i>Opera literară, între contrabandă și propagandă</i>	210
<i>Jdanovismul în RSSM și în celelalte republici</i>	214

2. Carierile scriitorilor: între concepția literară și constrângerea instituțională	216
„Transnistrenii”	217
„Basarabenii”	223
Scriitorii „dezghețului”	229
3. Premisele sociale ale destalinizării	235
Probitate literară și corectitudine politică	241
Relațiile ambigue dintre Chișinău și Moscova	243
„Nou-veniții” sau generația „dezghețului”	246
Întoarcerea scriitorilor deportați	249
Femei-scriitoare și cupluri literare	250
Umorul ca alternativă la conflict	254
Scriitorii moldoveni de limbă rusă	255
Formarea continuă a scriitorilor	258
Sistemul de privilegii	261
Literatura moldovenească și cititorii ei	263
Evoluția socială a genurilor literare	268
O destalinizare neterminată	271
4. Provocările identitare ale literaturii moldovenești în epoca stalinistă: problema limbii și a patrimoniului literar	274
Patrimoniul literar: capital simbolic și miză politică	275
Bătăliile literare pentru limba moldovenească	284
Moldovenii sovietici: o identitate națională ca formă și socialistă prin conținut	299
Anexă: Structura socială a USM (diagrame)	307
Capitolul V. O interpretare a literaturii moldovenești din perspectivă discursivă	311
1. Patria sovietică și dușmanii ei	315
Moldova, mica patrie sovietică	321
Rusia, Kremlinul și prietenia între popoare	326
2. Dușmanii din afară	330
3. Construcția socialistă	339

<i>Figurile construcției socialiste</i>	340
<i>Munca, o luptă</i>	342
<i>Muncitorii de ieri și de azi</i>	346
<i>Colhozul și satul socialist</i>	350
<i>Conducerea și conducătorii</i>	352
<i>Femeile și copiii</i>	358
4. Dușmanii dinăuntru	361
<i>Noi, moldovenii sovietici / Ei, dușmanii noștri</i>	362
5. Basarabia ocupată	368
<i>O tiranie în slujba celor bogați</i>	369
<i>Umiliți și obidiți</i>	371
6. Realismul socialist în propria viziune interpretativă	374
Concluzii	381
<i>Conflicte între generații și conflicte politice</i>	382
<i>Scriitorii moldoveni față în față cu puterea: nici „eroi”, nici „trădători”</i>	385
<i>„Inginerii” identității moldovenești</i>	387
<i>Subiecți și obiecte ale violenței simbolice</i>	389
<i>Scriitorii moldoveni, din perioada „dezghețului” până azi</i>	391
Glosar	395
Bibliografie	399
Indice de nume	419
Mulțumiri	441

Prefață

Tânărul cercetător moldovean Petru Negură și-a propus prin acest studiu să răspundă unei provocări ambițioase. După cum o explică el însuși, autorul studiază și încearcă să înțeleagă relațiile intelectualilor cu o putere totalitară, în acest caz stalinismul din perioada 1924-1956. El își propune să deslușească procesul construcției naționale, în cazul moldovenilor, sub o dominație străină, și anume cea ruso-sovietică. În sfârșit, îndreptându-și atenția spre centrul imperiului sovietic, Moscova, el analizează proiecția unui model, realismul socialist, înspre periferie... republica sa, Moldova.

Această provocare intelectuală este onorată. Cartea prezintă interes prin calitatea sa intrinsecă, prin densitate și erudiție, dar nu numai. Acest text conține o decriptare a unui fenomen politic și, totodată, social și cultural – sovietizarea unui spațiu intrat în cadrul Uniunii Sovietice și, într-o oarecare măsură, o ruptură cu trecutul – de care avem nevoie astăzi pentru a surprinde multitudinea de aspecte ale complexității prezentului. Ce fel de identitate, ce fel de modernitate avem astăzi în Republica Moldova? – se întrebă autorul. Ce fel de legături cu Moscova și București? Ce fel de privire dinspre sine către sine?

Într-adevăr, așa cum este și firesc în cursul unui val de „desovietizare” și de „decomunizare”, anii de după 1989-1990 au fost marcați de o atitudine generală de denunțare a trecutului comunist/sovietic. O denunțare a ralierii, din convingere sau din oportunism, a elitelor intelectuale la regimurile comuniste: acuzații de colaborare, dezvăluiri ale legăturilor întreținute odinioară între poliția politică și intelectuali. Astfel de studii, cum este lucrarea Soniei Combe despre legătura dintre intelectualii germani și Stasi, publicată la Edi-

tura Albin Michel în 1999, rămân esențiale, din perspectiva unei mari minciuni pe care societățile postcomuniste o întrețin adeseori pentru a se liniști, aceea că dominația sovietică ar fi constituit un imens lagăr de cetățeni înrobiți. Or, realitatea este mult mai complexă. Pentru a o surprinde, am putea propune schema următoare: în vreme ce o minoritate rezistentă suferea, o majoritate se adapta, coopera sau negocia cu puterea. Iar alții, atunci când puteau, se exilau. Cazul Republicii Moldova, relația sa cu sovietizarea și cu România, presupune intrigi și mai numeroase, și mai complexe, căci istoria Basarabiei este împărțită de multă vreme între Rusia, URSS și România. Cultura îi unește, dar îi și separă pe rusofoni și pe românofoni, ea face să se intersecteze limba română cu limba rusă. Cu alte cuvinte, spre deosebire de experiența maghiară, bulgară sau cehoslovacă, în Moldova elementul rus, fie el țarist sau, din 1940, sovietic, este familiar pentru acest spațiu. Limba rusă are un trecut îndelungat în această regiune, fiind legată, spre exemplu, de prezența puterii ruse între 1812 și 1918... Așadar, sovietizarea culturii capătă aici o întorsătură specifică: în 1924, Moscova întemeia o Republică Sovietică Moldovenească la est de Nistru, cu capitala la Balta (apoi Tiraspol), pentru a face din ea o vitrină a succeselor socialiste expuse ostentativ în fața Basarabiei, recuperată de România în 1918.

Pentru a defini această identitate complexă, alimentată de un trecut divizat, ruso-român și româno-rus, Petru Negură evocă disonanța. O *identitate disonantă* este o formulă reușită și, în plus, corectă.

O altă caracteristică a situației de fapt din Basarabia în 1940 este subdezvoltarea culturală a maselor, o *tabula rasa* în multe privințe... Între 1918 și 1940, Bucureștii nu a reușit să facă prea multe pentru această provincie, rudă săracă a Moldovei. Petru Negură prezintă o modernizare dificilă și urmărește cu finețe deziluziile cetățenilor basarabeni ai României Mari și evoluția lor din anii '30 pe calea edificării unei culturi regionale. Această istorie a Basarabiei românești este un element-cheie în explicarea angajamentelor elitei de după 1940, de astă dată din cadrul Republicii Sovietice Moldovenești. Elanul creator al construcției de după 1940 și angajarea intelectualilor au fost uneori rezultatul unei reale nevoi de educație a maselor de

țărani din fosta provincie românească, educație care rămăsese deficiente. Atunci când propaganda sovietică și realismul socialist s-au adresat burgheziei de la București, sau de la Budapesta, clase luminate, formate în spiritul marii culturi europene tradiționale, fie ea de avangardă sau tradițională, din perioada interbelică, acestea au fost percepute ca un afront sau chiar ca un fel de obscenitate. Dar atunci când aceeași propagandă/educație atinge mediile deja familiarizate cu limba rusă, adeseori cunoscătoare ale socialismului și bolșevismului rus, ea a capătat un sens diferit, fiind percepută ca un fel de progresism, o manieră – paradoxală, întrucât este vorba de o „dominație” – de construcție a unei identități naționale.

Petru Negură nu lucrează însă într-un plan abstract... El pune în evidență momentele tragice, astfel încât cititorul să poată surprinde, simți și măsura marile transformări demografice pe care le cunoaște Moldova, ca teatru de război între 1940 și 1944, de reorganizare postbelică, spațiu al repatrierii sau al evadării, un câmp de ruine și de lipsuri, al existenței la nivel de supraviețuire. El ne arată suferințele și suspiciunile locuitorilor, precum și dificultățile întâmpinate de autoritățile locale dependente de Moscova, sau momentele de maximă mobilizare a acestor autorități în perioada alegerilor locale... Tocmai pe acest câmp de luptă concret plasează el actorii muncii culturale, intelectuale.

Republica Moldova este un loc aproape magic, înzestrat cu o identitate puternică, ce se conjugă la pluralul memoriilor și al referințelor. Ea este rezultatul unui exces de identități pe care le cuprinde fără a se confunda cu vreuna dintre ele: nici rusă, nici românească, nici evreiască, nici ucraineană, nici bulgară... Filă cu filă, Petru Negură a reușit să ne conducă spre întrebări care se succed în funcție de momentele istorice ce se înlănțuiesc în mod tragic: fluctuații ale frontierelor, în ritmul succesiunii războaielor și a păcilor, schimbări de dominație, acceptate cu greu, renegocieri ale raporturilor și echilibrelor interne în funcție de stăpânirile succesive. Dar, dincolo de problemele pe care îndrăznește să le înfrunte, să le examineze, cartea sa degajă un soi de certitudine absolută care constă tocmai în a nu da verdicte, în a nu-i clasifica sau califica pe unii drept eroi și pe alții drept trădători, pe acești actori ai unei culturi